

Dydaktyka Lit. 1998

nr. 18

Ewa Kobylecka

PROJEKT ZAJĘĆ Z JĘZYKA POLSKIEGO STYMULUJĄCYCH ROZPOZNAWANIE WARTOŚCI PRZEZ UCZNIÓW KLAS IV SZKOŁY ŚREDNIEJ

Literatura daje bogatszy, żywszy i barwniejszy obraz realnej rzeczywistości, jest źródłem informacji o zdarzeniach historycznych. Dzięki odczuciu wartości nadestetycznych ujawniających się poprzez dzieło literackie, czytelnik jest w stanie uświadomić sobie swój stosunek do bytu i unicestwienia, najgłębszą prawdę o egzystencji człowieka¹. Przeżycie metafizycznej trwogi, której źródłem mogą być zwłaszcza niektóre dramaty, może prowadzić do oczyszczenia (katharsis), przemiany, lepszego samopoczucia.

Już od czasów starożytnych literatura odgrywała ważne role społeczną, kulturową i światopoglądową, tworzyła wartości o charakterze mistyczo-symbolicznym. Według Platona poezja powinna kształtować postawy, pouczać ludzi, jak powinni żyć. Dla Arystotelesa sztuka literacka, która stwarzała imitację rzeczywistości, miała służyć rozładowaniu niepożądanych napięć. Autor „Poetyki” traktował poezję jako pożyteczną zabawę i terapię. Władając metaforycznym językiem poeci i pisarze przez wieki wypowiadali nowe idee, mieli wpływ na myślenie, poglądy i doznania ludzi. I tak jest nadal.

Obecnie trwają dyskusje na temat, czego i jak uczyć na lekcjach języka polskiego. W najnowszych opracowaniach podejmowany jest głównie problem wyboru między nauczaniem interpretacji tekstu a uczeniem historii literatury². Nie uwzględnia się natomiast w wystarczającym stopniu w programach języka ojczystego i podręcznikach szkolnych szerokiej gamy wartości artystycznych, estetycznych i nadestetycznych tkwiących w dziełach sztuki lub się poprzez nie ujawniających³. Niewielką uwagę przywiązuje się do kształcenia nauczycieli polonistów, którzy powinni być przewodnikami młodych ludzi przez krainę wartości.

Edukacja literacka nie może mieć wyłącznie charakteru informacyjnego i być skierowana na zdobywanie wiedzy. Sytuacje dydaktyczne jak najczęściej powinny być sytuacjami aksjologicznymi i mieć na celu rozpoznawanie, rozumienie, akceptowanie i re-

¹ Por. W. Stróżewski, *Wartości estetyczne i nadestetyczne*, [w:] *O wartościowaniu w badaniach literackich*, red. S. Sawicki, W. Panas, Lublin 1986, s. 43-52.

² Por. *Literatura polska w szkole. Czego uczyć i po co?* [w:] *Wartości i manipulacje w podręcznikach szkolnych*, red. E. Stawowy, Kraków 1995; *Kompetencje szkolnego polonisty. Szkice i artykuły z metodyki*, red. B. Chrzastowska, Warszawa 1995.

³ Por. M. Gołaszewska, *Istota i istnienie wartości*, Warszawa 1990; M. Gołaszewska, *O naturze wartości estetycznych*, Kraków 1986; W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, Kraków 1982.

spektowanie wartości⁴. Wiedza musi mieć charakter służebny i być środkiem pośredniczącym w realizacji wartości. Wydaje się, że rozpoznawanie wartości, czyli ich zidentyfikowanie, spostrzeganie i spostrzeżenie powinno być punktem wyjścia procesu dydaktycznego ujmowanego z aksjologicznego punktu widzenia. Niewłaściwe rozpoznawanie dóbr posiada daleko idące negatywne konsekwencje dydaktyczne. Nade wszystko stanowi trudną do przebycia barierę w rozumieniu wartości.

Prezentowana propozycja modelu, czyli abstrakcyjnego ogólnego wzoru postępowania, poznawania wybranych lektur jest próbą wykorzystania wiedzy o wartościach w praktyce szkolnej.

Młodzież klas czwartych na ogół ma za sobą kryzysy światopoglądowe i okres chwiejności emocjonalnej. Proces dojrzewania psychicznego, społecznego i kulturowego w znacznym stopniu jest już zakończony. Zdobyta w trakcie nauki wiedza sprzyja, w tym finalnym etapie edukacji, porozumieniu nauczyciela i uczniów. Ten pierwszy stara się realizować pewne, jego zdaniem ważne wartości, biorąc pod uwagę warunki oraz prawdopodobieństwo ich rozpoznania, zrozumienia, zaakceptowania i respektowania przez młodzież. Nie zawsze te dobra dla młodego człowieka są równie cenne. Aby uczeń nie odrzucił nowej wiedzy o wartościach, powinna ona pozostawać, choć częściowo, w zgodzie z jego światem wartości osobistych.

W klasie czwartej szkoły średniej cykl zajęć dydaktycznych poświęcony interpretacji ogólnego problemu: „Kim był, jest i może być człowiek dla drugiego człowieka?” składa się z całego bloku jednostek lekcyjnych. Uczniowie poznają utwory dotyczące czasów wojny i okupacji, „Medaliony” Z. Nałkowskiej, „Opowiadania” T. Borowskiego, „Rozmowy z katem” K. Moczarskiego, „Dżumę” A. Camusa oraz dzieła poetyckie, między innymi K. K. Baczyńskiego, T. Różewicza i C. Miłosza.

Lektury te wywołują przeżycia estetyczne pozwalające uchwycić wymykające się jednoznacznym określeniom wartości nadestetyczne, między innymi wartości prawdy, dobra i człowieczeństwa⁵.

*

* *

Główne cele pracy nad lekturą w fazie przygotowania do czytania to: poznanie niektórych wartości artystycznych, estetycznych i nadestetycznych utworów, wskazanie związków między dziełami literackimi a historią, zapoznanie z sylwetkami twórców; *doskonalenie umiejętności wygłaszania własnych poglądów; przygotowanie do czytania utworów poprzez stworzenie sytuacji pobudzającej i problemowej oraz wyznaczenie celu czytania, wdrażanie do akceptowania i respektowania wartości, budzenie szacunku dla innych ludzi.*

⁴ Por. W. Pasterniak, *Wprowadzenie do dydaktyki wartości. Edukacja literacka w szkole średniej*, Goleniów 1991.

⁵ Przeżycie estetyczne jest to psychofizyczny proces, skierowany na rozpoznawanie i zrozumienie wartości estetycznych przedmiotu. Por. M. Gołaszewska, *Świadomość piękna*, Warszawa 1970, s. 140-142.

Proponuję, aby przygotowując się do czytania wyżej wymienionych utworów uczniowie poszukiwali odpowiedzi na pytania: co cenią w drugim człowieku, czy potrafią kochać wszystkich ludzi bez zastrzeżeń, a także — co ich zdaniem — stanowiło największą wartość dla ludzi żyjących w czasie wojny. Postawione pytania ułatwią młodzieży uchwycenie wartości nadestetycznych dzieł.

Można także przeczytać kilka fragmentów lektur, sięgnąć po wypowiedzi krytyków, wyjaśniających genezę poszczególnych tekstów literackich. Warto wykorzystać filmy dokumentalne, ilustracje z albumów.

Nad dziełami literackimi nadbudowuje się konkretyzacja nadestetyczna, dzięki której uczniowie odkrywają wartości istnienia, prawdy, człowieczeństwa itd.

Dyskusja na temat postaw i stosunków międzyludzkich w czasie drugiej wojny światowej powinna zmierzać do sformułowania ułatwiających czytanie lektur problemów, będących pytaniami o globalny sens dzieł. Oto kilka propozycji:

1. Jaki wpływ na psychikę człowieka miały wojna i okupacja” (w świetle „Medalionów” Z. Nałkowskiej)?

2. Uzasadnij słusność słów „Człowieka można zniszczyć ale nie można pokonać” – „Opowiadania” T. Borowskiego.

3. Czy potrafię zrozumieć postępowanie Jürgena Stroopa i wybaczyć mu? – „Rozmowy z katem” K. Moczarskiego.

4. Czy i w jakim stopniu powieść A. Camusa „Dżuma” może być nazwana utworem o poszukiwaniu sensu ludzkiej egzystencji?

5. Prezentacja problemów „pokolenia Kolumbów” w twórczości K. K. Baczyńskiego.

6. Obraz postaw ludzkich wobec kryzysu wartości („Ocalony” T. Różewicza).

*

* *

Badaniu uczniowskich konkretyzacji lektury po jej przeczytaniu oraz planowaniu dalszej pracy przy współdziałaniu uczniów można poświęcić całą lub – i tak jest najczęściej – część jednostki lekcyjnej. Taka orientacja w aktualnej sytuacji dydaktycznej umożliwia zaprezentowanie poglądów młodzieży na temat utworu oraz wskazanie, w jakim stopniu uczniowie rozpoznają, rozumieją, akceptują i respektują pewne wartości. Umożliwia także wytyczenie racjonalnego planu działania dydaktycznego.

Klasę można podzielić na grupy, każda z nich ułoży własne tematy lekcji (plan pracy nad lekturą). Zweryfikowane i wspólnie ocenione, będą omawiane w czasie godzin pracy nad dziełem literackim.

Uczniowie, wybierając samodzielnie to, co ich najbardziej zainteresowało, chętniej pracują. Takie lekcje są dla młodych ludzi ciekawsze, gdyż mogą oni zweryfikować swoją wiedzę o świecie, porównując własne opinie z poglądami rówieśników (także krytyków literackich i nauczycieli).

Realizowane będą następujące cele: wstępne uchwycenie niektórych wartości artystycznych, estetycznych i nadestetycznych utworu; ustalenie planu pracy nad lekturą; doskonalenie umiejętności logicznego myślenia, a także współpracy w grupach; kształcenie nawyku zamiłowania do porządku i planowania każdej pracy, doskonalenie umiejętności rozpoznawania, rozumienia, między innymi takich wartości artystycznych jak nowość, mistrzostwo wykonania, wieloznaczność, estetycznych: wzniosłość, głębia, tragiczność, oryginalność i nadestetycznych: prawda, człowieczeństwo, wartość istnienia; wdrażanie do akceptowania i respektowania wyżej wymienionych wartości nadestetycznych.

Przykładowo temat lekcji może mieć formę pytania: „Co sądzisz o osobie ludzkiej po przeczytaniu... (np. „Medalionów” Zofii Nałkowskiej, „Opowiadań” Tadeusza Borowskiego)?

Oto kilka problemów szczegółowych zaproponowanych przez uczniów różnych klas (badania własne).

I. Problemy dotyczące „Medalionów” Zofii Nałkowskiej (do pytania o globalny sens dzieła: „Jaki wpływ na psychikę człowieka miały wojna i okupacja?”)

1. Jak została przedstawiona rzeczywistość wojenna w „Medalionach” Z. Nałkowskiej?

2. Określamy wpływ wojny i ideologii faszystowskiej na psychikę ludzi (w świetle „Medalionów” Zofii Nałkowskiej).

3. W poszukiwaniu istoty człowieczeństwa. Omawiamy „Medaliony” Z. Nałkowskiej.

II. Problemy dotyczące „Opowiadań” Tadeusza Borowskiego (do zadania ogólnego „Uzasadnij słuszość słów »Człowieka można zniszczyć, ale nie można pokonać«”).

1. Obraz obozowej rzeczywistości w „Opowiadaniach” T. Borowskiego.

2. Czy ideologia faszystowska miała wpływ na postawy ludzkie?

lub

Na czym polega tragizm więźnia-niewolnika bohatera „Opowiadań” Tadeusza Borowskiego?

3. Potępiam czy bronię głównego bohatera „Opowiadań” T. Borowskiego?

4. Podobieństwa i różnice „Medalionów” Zofii Nałkowskiej i „Opowiadań” Tadeusza Borowskiego.

Omawiając poszczególne problemy szczegółowe uczniowie powinni wskazać wartości artystyczne, estetyczne i nadestetyczne utworów.

Wyżej wymienionym dziełom literackim mogą być przypisane np. następujące wartości:

Tytuł utworu	Wartości		
	artystyczne	estetyczne	nadestetyczne
„Medaliony”	mistrzostwo wykonania, oryginalność, stosowność	wzniosłość, tragiczność, wirtuozeria, groza, oszczędność	prawda, człowieczeństwo, wartość istnienia, dobro, godność
„Opowiadania”	wieloznaczność, indywidualna inwencja, mistrzostwo wykonania, oryginalność	tragiczność, wyrafinowanie, tajemniczość, groza	prawda, człowieczeństwo, wartość istnienia, dobro, godność
„Rozmowy z katem”	stosowność, nowość, wieloznaczność	tragiczność, groza	prawda, człowieczeństwo, wartość istnienia
„Dżuma”	mistrzostwo wykonania, nowość, wieloznaczność	wzniosłość, głębia, tragiczność, brzydota	człowieczeństwo, wartość istnienia, dobro, sacrum, piękno
„Ocalony”	symetryczność, wieloznaczność, indywidualna inwencja	oszczędność, tragiczność, groza	człowieczeństwo, wartość istnienia, prawda

Omawianie cyklu lektur przedstawiających wojnę i okupację można zakończyć lekcją poświęconą dyskusji na temat: „Kim był, jest i może być człowiek dla drugiego człowieka?” Głównym celem tego typu lekcji jest kształcenie umiejętności rozpoznawania i rozumienia, a także wdrażanie do akceptowania i respektowania wartości nadestetycznych człowieczeństwa, prawdy, dobra, wartości istnienia.

Przypominając wnioski wyciągnięte z omawiania poszczególnych utworów, młodzież będzie nazywać – w kontekście aksjologicznym – relacje międzyludzkie zaobserwowane w trakcie czytania lektur.

Może zostać tu zastosowana metoda zwana giełdą pomysłów lub burzą mózgów. Polega ona na zespołowym wytwarzaniu pomysłów rozwiązania jakiegoś problemu lub zadania. Człowiek dla drugiego człowieka może być, na przykład: prawie Bogiem, przyjacielem, wilkiem, wrogiem, oprawcą lub po prostu człowiekiem.

Innym rozwiązaniem metodycznym jest przeprowadzenie konkursu wiedzy o literaturze okresu wojny i okupacji. Pytania przygotowują wszyscy uczniowie (nauczyciel może je zweryfikować, wybrać najciekawsze), oni także są ekspertami oceniającymi odpowiedzi oraz jurorami. Tego typu lekcje nie tylko sprzyjają utrwalaniu wiedzy, ale również są dla wszystkich dobrą zabawą.

Ostatnim etapem pracy nad lekturami może być praca domowa dla chętnych uczniów na temat: „Ja w czasie wojny byłbym...” Młodzież, przenosząc się wehikułem czasu w tamte lata, będzie próbować zrozumieć nie tylko innych, ale także zastanawiać się nad sobą.